

צריך כח להחליץ הטוב שהוא הנפש הנגזז ממנה, והכל לפי מה שהוא אדם... וזה טעם מה שכתבו כי סכנה גדולה לתקן נפשות שפגומים ביותר כנודע. ולפי שזה ממילא ואין הקב"ה בא בטרוניא, ודאי אין מזמין לאדם אלא מחשבות שבכוהו לתקנם [אם לא בפשיעתו חס ושלום כענין יוחנן כהן גדול], והוא מדה נוהגת בכל אדם, רק מי שאינו בודק בחדרי לבבו בכל רגע אינו עומד ויודע זה כלל והוא שלא בדעתו. ומכל מקום זכות גדול הוא לו על ידי זה, כי בתיקון אותה הנפש הוא זוכה בכוחה שבקדושה להתלוות עמו ולהאיר לו נוסף על נר נשמתו של עצמו, שנעשה לו כמו בן ותלמיד, דברא מזכה אבא (כמו שאיתא בסנהדרין קד.) ומתלמידי יותר מכולם'. (שם רלט)

'אנא אחאי בר יאשיה'. 'ומענין הבחינה הזאת שיבחיך מה שמצינו כמה צדיקים שלא שלט בהם רמה, ומלבד אותם שנזכר בברייתא מצינו ר' אלעזר בר' שמעון כאשר אמרו רבותינו ז"ל ורשב"י ע"ה כדמוכח בזוהר, וכן בזמן האמוראים אחאי בר יאשיה, כדפרשו רבותינו ז"ל. ואפילו בזמננו במלכות פא"ס שאירע מעשה כיוצא בו, וכך היה המעשה: חסיד אחד נפטר חוץ ממדינתו בכפר אחד מהלך יום או שני ימים, ונקבר שם. לאחר כמה שנים הלכו בני אותו חסיד להביא עצמותיו, שיקבר עם בני משפחתו, ומצאוהו שלא נתעכל מבשרו כי אם רגל אחת לבד, והיה בנו הגדול מצטער על הדבר, מאיזה סיבה נתעכל הרגל ההוא, והיה מצטער שמה ישלוט בו עוד רמה, והתענה, ובא לו אביו בחלום ואמר לו: דע כי לא שלט בו רמה כי אם ברגל ההוא, מפני שבעט בו בבעל תורה, ושאר גופו שלא חטא בו, לא שלט בו רמה ולא ישלוט בו לעולם. כך שמעתי מחכם זקן ששמע הדברים האלו מפי בנו של החסיד הנזכר, ועדיין בנו בחיים'. (ראשית חכמה פו, ג)

– כתב החפץ-חיים שלכך אמרו (באבות) 'לאן אתה הולך למקום רימה ותולעה', שאפילו אם יש מיעוט שנשארים שלמים ואינם נעשים רימה ותולעה, בכל זאת מקום קבורתם הוא רמה ותולעה.

דף קנג

רבי אליעזר אומר: שוב יום אחד לפני מיתתך. שאלו תלמידיך את ר"א: וכי אדם יודע איזהו יום ימות? אמר להן: וכל שכן ישוב היום שמא ימות למחר ונמצא כל ימיו בתשובה. לא תמיד מתפעלת הנפש מענין שכלי, וכדי לשנות תכונות בנפש צריך להשתמש באמצעים אחרים; – ונראה שזו היתה כוונת רבי אליעזר במאמרו 'שוב יום אחד לפני מיתתך' – בכדי שיתעורר האדם לתשובה ומעשים טובים, עליו לשנן לעצמו תמיד ענין זה, 'שוב יום אחד לפני מיתתך'. 'יום אחד' – מי הוא הרשע והפושע שלא ירצה לשוב ברגעים האחרונים מחייו, מי הוא זה שאינו מתעורר בתשובה בעת שהמות מרחף נגדו. כאשר אדם משנן לעצמו תמיד ענין זה מבלי שייכנס בחקירות 'וכי יודע באיזה יום ימות', ו'כל שכן ישוב...'; מבלי שום שכל וחכמה רק בשטחיות לבד, על ידי זה תתפעל נפשו מעט מעט, יום המיתה יהא ניצב לנגד עיניו ותמיד יהא נמצא אצלו בזכרונו, על ידי כך יוכל להגיע ל'תכלית חכמה' – תשובה ומעשים טובים' (ברכות יז), מה שלא יוכל להגיע לכך בשום אופן על ידי שכל, שאף כשיחקור 'וכי אדם יודע...' ויבוא גם כן לידי המסקנא של 'כל שכן ישוב היום', אבל התכלית לא יושג בזה אלא בשינון הדברים בפשטות ללא שום חקירה (עפ"י 'דעת חכמה ומוסר' ח"א לח, ושם מז).

בא לפרש הלשון שנקט ר"א. וכיו"ב יש לפרש מאמר רב הונא 'כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה – הותרה לו' [הותרה לו ס"ד? אלא נעשית לו כהתר'] – נקט לשון חריפה וקצרה להחזרת הדברים.

פרק ארבעה ועשרים

'אמר רבא: דוקא כיסו, אבל מציאה לא'. הרמב"ם (ז, כ) פסק שבמציאה מטלטל פחות מד' אמות. והסביר הרמב"ם דעתו בתשובה לשואליו (מובא במ"מ שם) שהולכה פחות מד' אמות צינעה גדולה יש בה ואינה מפורסמת, שאינה צריכה אדם אחר או בהמה לסעדה ולפיכך לא נחוש לו שלא יעביר ד' אמות ברשות הרבים. זה דעתי בדבר זה והרוצה לחלוק על זה יחלוק'.
הראשונים תמחו על כך: אם איסור אמירה לעכו"ם לא הותר, כל שכן שלא הותרה העברה פחות מד' אמות שהיא חמורה יותר כדלהלן בע"ב.
ותירצו שלדעתו אין איסור להעביר פחות מד' אמות, ורק במקום הפסד ממון אסרו חכמים להעביר פחות מד"א מפני שהוא בהול על ממונו ויבוא לטלטל ד' אמות, אבל במציאה שאינו בהול לא נאסרה העברה פחות מד' אמות (רמב"ן, רשב"א ועוד). אך תמחו מדוע לא נזכר היתר זה בגמרא.
ויש מיישבים שבגמרא לא נזכר זאת כיון שבמשנה מדובר במעות, והרי מלבד איסור טלטול ברשות הרבים ישנו איסור של מוקצה (שו"ת חתם סופר פב. ישוב נוסף לרמב"ם – ע' מעשה רוקח).

'אליבא דר"א לא תיבעי לך דתניא רבי יצחק אומר משום ר"א תרומת חרש לא תצא לחולין מפני שהוא ספק'. מפשט לשון רש"י (בד"ה שהוא ספק) משמע שלדעת ר"א, החרש חייב במצוות מספק. ולפי זה אסור ליתן לו את כיסו כל עיקר. וצריך לומר שמה שאמרו 'לא תיבעי לך' לאו דוקא לענין הספק בדין קדימה חרש וקטן, אלא קאי על כל עיקר דין נתינה לחרש.
ואולם יש מי שכתב [בפירוש דברי רש"י] שאף לר"א חרש פטור מן המצוות, והכוונה כאן רק לאותם מקומות שהתירו להאכיל איסורים, יש להתיר לקטן יותר מלחרש (עפ"י שו"ת תורת חסד אה"ע כג, ה).
לפי"ז יש לישב מדוע נקטו כאן רק שיטת ר"א ולא הביאו דעת ר' יהודה (בתוספתא ריש תרומות) הסובר שדעת החרש דעה צלולה היא ותרומתו תרומה מודאי – כי לדעתו אכן כל עיקר הדין לא נאמר בחרש ואין צריך לומר, ורק לר"א המחמיר מדרבנן לעשותו כספק אך מותר ליתן לו הכיס, הוצרכו לומר שמ"מ עדיף ליתן לקטן.

(ע"ב) 'איכא דאמרי לקטן יהיב ליה'. ואף על פי שבגדול עובר באופן זה על איסור דרבנן, אין כאן ספיית דבר איסור בידים לקטן כיון שהאיסור אינו אלא מדרבנן. ואעפ"י שנוסף לאיסור ספייה אין להאכיל קטן משום דלמא אתי למיסרך – כאן התירו כדי שלא יעבור הגדול על איסור (רשב"א, וכשיטתו ביבמות קיד ובגטין נה: שאין איסור ספייה לקטן באיסור דרבנן. וע"ע במובא לעיל קכא).
והריטב"א דחה שאדרבה, מזה שהוצרכו כאן להיתר מיוחד לתת לקטן כדי שלא יבוא לידי איסור תורה, משמע שבלא זה אין היתר לתת לקטן.

'דחרש אתי לאיחלופי בגדול פיקח' – אבל שוטה ניכר וידוע לכל ולא אתי לאיחלופי בפיקח, לכך עדיף ליתן לשוטה ולא לקטן (עפ"י דובב מישרים ח"ג כא; אגרות משה או"ח ח"ב פה ועוד). ועוד, קטן יש לו דעת יותר משוטה (מהרש"א – בישוב קושית התוס').

לפי טעם האחרון, קטן מאד שאינו יודע כלום מענין איסורי שבת, עדיף ליתן לו ולא לשוטה, בפרט בשוטה שיש בו מעט דעת. וי"ל שלכן התוס' אין נוח להם בסברא זו, כי משמע להם שמדובר בגמרא אף בפעוטים שאינם בני דעת כלל. אך יש לעיין אם שיך באלו 'אתי למסרך' [שהיא הסברא להעדיף ליתן לחרש מלקטן משום שבא לכלל דעת ואתי למסרך כשיהא גדול, כפי שכתב בפסקי הרי"ד].

'עוד אחרת היתה ולא רצו חכמים לגלותה... מוליכו פחות פחות מד' אמות'. הרמב"ם (כז, ז) נקט שמותר לעשות כן, להוליך פחות פחות מד' אמות, כאשר אי אפשר בכל האפשרויות דלעיל. ומכאן למד זאת (עפ"י מגיד משנה. והתנא במשנה לא רצה לגלותה לרבים, אבל הדין אמת, וכענין הלכה ואין מורים כן לרבים. וכיו"ב מצינו בנדרים כג:).

'רבי אליעזר אומר: בו ביום גדשו סאה. רבי יהושע אומר: בו ביום מחקו סאה'. לפרש"י נחלקו אם גזרה זו רצויה אם לאו. ולפי שיטתם הם הולכים; ר"א מתלמידי בית שמאי היה המרבים בעשיית סייג לתורה, ואילו רבי יהושע מבית הלל היה הנוקטים באופן כללי שריבוי גזרות עלול לגרום למחיקת הסאה (עפ"י 'תקנת השבין' לר"צ הכהן מלובלין, עמ' 23 ע"ש).

והו לשון ר"צ הכהן במקום אחר: '... וכירושלמי דתרומות (פ"ט) וכי משנת חסידים זו, וכיוצא בכ"מ – וכי תורה חדשה להם? אלא שלהם חובה מה שאינו לכל אדם כי אין כל גורנו תרומה. [נבמקום אחר ביארתי זה בכל דברי הוה"ק והמקובלים שהם חובה גמורה לשרידים. ולזולתם כל הפטור מדבר ועושהו נקרא הדין]. ולכן כתבו המקובלים לעתיד הלכה כבית שמאי שהוא לחומרא ורצה להוסיף גזרות וחובים לכל אחד והוה לעתיד אבל בעולם הזה אין שייכים גדרים אלה אלא לשרידים... ע"ש. דרך נוספת בבאור מחלוקת ר"א ור"י – בשו"ת משיב דבר ח"א סוס"י כג.

'זהלא מחמר ורחמנא אמר לא תעשה כל מלאכה'. הראשונים הקשו מדוע נקטה הגמרא איסור מחמר ולא איסור שביתת בהמה. וכתבו לתרץ לפי שאיסור 'מחמר' חמור יותר שהוא ב'לאו', ולא ב'עשה' גרידא כשביתת בהמה (ע"מב"ן ו"ר. וע"ע משיב דבר כג; קונטרס שביתת השבת בר"ס פרי צדיק עמ' 89), וגם הוא כולל ומקיף יותר מאיסור שביתת בהמה, כפי שיבואר – לכך נקטוהו בגמרא, להאלים הקושיא; – יש אומרים לפי שביתת בהמתו אינה נוהגת אלא בבהמתו בלבד, לכך נקטה הגמרא איסור 'מחמר' הנוהג אף בבהמה שאינה שלו (רמב"ן ועוד), אלא שיש ראשונים הסוברים שגם איסור מחמר אינו קיים אלא בבהמתו בלבד (הגהות אשרי סוף פ"א דע"ז, ועוד. וכן י"א בשיטת הרמב"ם – משיב דבר ח"א כג); י"א על פי חידוש כמה מהמפרשים (ע' פסקי ריא"ז כאן; פני יהושע נא. וע"ע במובא שם) שבהוצאת משא על בהמה לרשות הרבים אין איסור של שביתת בהמה, אבל איסור משום 'מחמר' (ועיין במאירי ע"ז טו. ד"ה אף הוצאת' שהביא ראשונים הסוברים כן ומחלקים בין מחמר לשביתת בהמתו, וביאר טעמם כיון שהוצאה אין גופה מלאכה, ודחאם. וכן גם התור"ד בסוגיתנו הביא דעה זו ודחאה. וכן משמע משאר הראשונים בע"ז שם ומדברי הרמב"ם שבת כ, א-ד – שאיסור תורה הוא אף בהוצאה);

ויש שכתבו, לפי שביתת בהמה יתכן שאינה נוהגת בנשים כיון שהיא 'עשה' שהזמן גרמא, לכן נקטה הגמרא לאו של מחמר כדי לכלול נשים. (מנחת חינוך סוף 'מוסך השבת' ז. וע"ע תוס' רעק"א למשניות פרק ה; הגהות חשק שלמה ע"ז טו. ובמובא לעיל נד).

תירוץ אחר כתב התור"ד; דין שביתת בהמתו אינו אלא כשהבהמה מתחילה במלאכה בשבת או בערב שבת על דעת שתעשה בשבת, אבל כשעושה בחול שלא על דעת שתעשה בשבת כמו כאן שהטעינה מבעוד יום, אף על פי שהיא ממשיכה בשבת אין בכך איסור משום שביתת בהמה [וכמלאכות הנעשות

מאליהן בשבת שמוותר] – לכך הוצרכה הגמרא לאיסור מחמר, שהאדם עובר בו בשבת עצמה (וע"ע בתורי"ד ע"ז טו. מהדורה תליתא).
ע' תירוצ' נוסף בשו"ת משיב דבר ח"א כג.

ראה בשאלות ותשובות שבסוף הספר, סיכומי שיטות וחילוקי דינים בענין 'שביתת בהמה' ומחמר'.

'כשהיא עומדת נוטל הימנה'. פירוש, כשתרצה לעמוד, כדי שלא תעשה הנחה (עפ"י רמב"ם כו).
ויש אומרים אף כשעומדת ממש, שהרי לא היתה כאן עקירה (עפ"י רשב"א וריטב"א).

– במקומות רבים בכתובים ובדרו"ל נקטו לשון נקבה על 'חמור' (כמו כאן ולהלן קנד: בחמורו של ר"ג שהיתה טעונה דבש ומתה, ועוד הרבה); יש מפרשים משום שעיקר תשמישם למלאכה היה באתונות שהן מוכשרות יותר לעבודה (עפ"י אמת ליעקב ב"מ סח – ע' במצוין ביוסף דעת שם).

זוהא אי אפשר דלא קיימא להשתין מים ולהטיל גללים ואיכא עקירה והנחה. מכאן מוכיח הר"ן (בע"ז טו.) שמחמר חייב דוקא בתנאים שהאדם חייב עליהם בהוצאה, ולכך צריך עקירה והנחה כמו באדם, וכמו כן דוקא מרשות הרבים לרשות היחיד וכדו'. ודלא כשיטת הרשב"א שמחמר חייב אף בחצר ולא דוקא ברשות הרבים (וע' בהגהות הגר"מ הרש"ל ז"ל על הרמב"ן, בבאר דעת הרשב"א).

'כל שחברו פטור אבל אסור בחמורו מותר לכתחלה'. מדברי הרמב"ם (כו, ובמ"מ) נראה שאין כוונת הגמרא להתיר אף כשמנהיגה, רק משא הבהמה התירו שאעפ"י אסור להטעינה מהתורה, כשאינה עושה עקירה והנחה מותר לכתחילה – ולכן פסק שאין להנהיגה לא במעשה ואף לא בקול. והרשב"א כתב שאינו מחוור בעיניו כלל.

ולהרמב"ם יש לפרש שאלת הגמרא 'והלא מחמר' – שעלול לבוא לידי איסור מחמר אך אינו בהכרח. וכן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם (עפ"י משיב דבר ח"א כג).

– בהגהות מקור חיים (או"ח רסו) הסיק מכאן שאפשר להוציא על ידי שתי בהמות, כיון שאדם באופן זה פטור משום 'שנים שעשו'. ובספר אור שמח (פ"כ משבת) דחה, שהואיל והרגילות לשאת בשתי בהמות, אין פטור של 'שנים שעשו'.

ובאבי עזרי (שם) תמה מצד אחר; הלא פטור שנים שעשו אינו משום חסרון באיכות המלאכה אלא דין הוא שאין לחייב שנים על פעולה אחת, אבל בנידוננו שרק אדם אחד מתחייב, אין שייך פטור זה. (ולסברתו נראה שאם יאמר לשני נכרים שיעשו יחדיו, לא יהא זה 'שבות דשבות').

'אמר רבא: שתי תשובות בדבר...'. – ביטוי זה, 'שתי תשובות בדבר', נמצא לרוב בדברי רבא (מלבד במקומות ספורים ביותר שנשתמשו בו חכמים אחרים) – ע' במצוין בכריתות יג ובתמורה כ: